

MIRZA-SIDENKO Valentina Mykolaivna – Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Natural Sciences and Methods of their Teaching of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: physical geography, biogeography, methods of teaching geography.

HELEVERA Olha Fedorivna – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Associate Professor

of the Department of Natural Sciences and Methods of their Teaching of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Scientific interests: soil geography, hydrology, methods of teaching geography.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022 р.

УДК 376.011

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-207-231-234

МАТВЕСВА Наталія Олексіївна –

кандидат педагогічних наук, доцент

Прикарпатського національного університету

імені Василя Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8495-7074>

e-mail: nataliematveieva@gmail.com

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОСТОРОВОГО ОРІЄНТУВАННЯ У ПЕРШОКЛАСНИКІВ З МОВЛЕННЄВИМИ ПОРУШЕННЯМИ ЗАСОБАМИ ГРИ

У статті акцентовано увагу на просторовому орієнтуванні та його значенні у розвитку особистості. Мета публікації – розкрити особливості формування навичок орієнтування у просторі учнів перших класів з мовленнєвими порушеннями засобами ігрової діяльності. За допомогою методів спостереження, анкетування, опитування, педагогічного експерименту, обробки отриманих даних встановлено труднощі першокласників з мовленнєвими порушеннями щодо орієнтування та виокремлено шляхи їх подолання. Встановлено, що розвиток першокласників, їх оздоровлення, виховання та соціалізація в шкільному колективі залежать від просторових уявлень та сформованості навичок орієнтування в навколишньому середовищі. Продемонстровано зв'язок навичок просторового орієнтування з розвитком дрібної та загальної моторики, мовленням, увагою, уявою, мисленням дитини.

Проведено аналіз змісту навчальних програм для учнів перших класів закладів загальної середньої освіти та виокремлено базові знання та уміння, що впливають на розвиток просторового орієнтування школярів. Зазначено, що урахування індивідуальних особливостей, адаптація освітнього середовища, організація комунікативного простору та професіоналізм учителя є чинниками впливу на формування навичок просторового орієнтування учнів. Наголошено на потребі використання широкого спектру педагогічного інструментарію й, зокрема, гри та її елементів. Визначено основні завдання гри у процесі розвитку просторових уявлень та мовлення особистості. Зауважено, що вправи та логічні завдання з елементами гри, аудіальний диктант, дидактичні та рухливі ігри слугують розвитку просторово-мовних конструкцій першокласників.

Доведено, що просторове орієнтування має складну структуру, ґрунтується на сенсомоторних навичках та використовується в різних видах діяльності (зображувальній, конструктивній, трудовій, навчально-пізнавальній, творчій), а тому потребує створення можливостей задля набуття рухового та комунікативного досвіду першокласників. Наголошено, що недостатнє вивчення аспектів проблеми передбачає подальше поглиблене її дослідження вченими та виокремлення найбільш ефективних шляхів всебічного й гармонійного розвитку особистості.

Ключові слова: просторове орієнтування, соціалізація, навчальна діяльність, засоби навчання, корекція, розвиток, мовлення.

MATVEIEVA Nataliia Oleksiivna –

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8495-7074>

e-mail: nataliematveieva@gmail.com

FORMATION OF SPATIAL ORIENTATION SKILLS IN FIRST GRADER STUDENTS WITH SPEECH DISORDERS USING GAMES

The article focuses on spatial orientation and its importance in personality development. The purpose of the publication is to reveal the peculiarities of the formation of spatial orientation skills of first-grade students with speech disorders by means of game activities. With the help of methods of observation, questionnaire, survey, pedagogical experiment, processing of the received data, the difficulties of first-graders with speech disorders in relation to orientation were identified and the ways to overcome them were identified. It was established that the development of first-graders, their recovery, upbringing and socialization in the school team depend on spatial concepts and the formation of orientation skills in the environment. The connection of spatial orientation skills with the development of fine and general motor skills, speech, attention, imagination, thinking of the child is demonstrated.

An analysis of the content of educational programs for students of the first grades of general secondary education institutions was carried out and the basic knowledge and skills affecting the development of spatial orientation of schoolchildren were highlighted. It is noted that consideration of individual characteristics, adaptation of the educational environment, organization of communicative space and teacher's professionalism are factors influencing the formation of students' spatial orientation skills. Emphasis is placed on the need to use a wide range of pedagogical tools and, in particular, the game and its elements. The main tasks of the game in the process of developing spatial ideas and personality speech are defined. It is noted that exercises and logical tasks with game elements, auditory dictation, didactic and moving games serve to develop the spatial-linguistic constructions of first graders.

It has been proven that spatial orientation has a complex structure, is based on sensorimotor skills and is used in various types of activities (visual, constructive, labor, educational and cognitive, creative), and therefore requires the creation of opportunities for first-graders

to gain motor and communicative experience. It is emphasized that the insufficient study of aspects of the problem requires further in-depth research by scientists and the identification of the most effective ways of comprehensive and harmonious personality development.

Key words: spatial orientation, socialization, educational activity, teaching aids, correction, development, speech.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Всебічний та гармонійний розвиток особистості є першочерговим завданням освіти на сучасному етапі. Особливе місце у реалізації завдань освітніх закладів посідає адаптація та модифікація до потреб та можливостей кожного школяра. Визнання особистості повноправним членом шкільного колективу, повага до її інтересів, прав та свобод, надання можливостей здобуття знань та задоволення освітніх інтересів незалежно від рівня розвитку, стану здоров'я, задатків та здібностей визнані основними напрямками реформування сучасного закладу освіти. На цьому наголошують основні документи про освіту, як-от: Закони України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту», Концепція розвитку інклюзивної освіти, Концепція реалізації державної політики у галузі реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» до 2029 року. Мета останньої – забезпечити реформування загальної середньої освіти в Україні та створити умови її входження до європейського освітнього простору. Відповідно до вище означених документів на практиці реалізуються нові стандарти змісту шкільної освіти, що передбачають індивідуалізоване навчання, компетентнісний та особистісно-орієнтований підходи до всіх без винятку учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема навчання і виховання дітей з мовленнєвими порушеннями завжди на часі, про що свідчить чимала кількість наукових праць І. Беха, Б. Гершунського, О. Гриви, З. Ленів, Т. Сак, В. Шевцова, М. Шеремет. Науковці розглядають означену проблему в різних її аспектах, а саме: чинники впливу на появу мовленнєвих порушень (Е. Данілавічюте, І. Єфименкова, О. Корнєв, Р. Лалаєва, О. Логінова, Л. Парамонова, І. Садовникова, Є. Собонович, О. Токарева, С. Яковлев); психологічні особливості дитини та формування її мовленнєвих умінь та навичок (М. Василік, М. Вашуленко, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, Л. Мацько, Ж. Піаже, Т. Потоцька, І. Синиця, Л. Щерба); методика навчання учнів з порушеннями мовлення (Л. Вавіна, Л. Волкова, С. Конопляста, С. Коробко, Б. Коваленко, Є. Собонович, В. Тарасун, Н. Чередиченко, М. Шеремет); психолого-педагогічний вплив на мовленнєвий та загальний розвиток особистості (Г. Васянович, Л. Іванова, Г. Коваль, М. Наумчук, В. Кононенко, О. Савченко). У контексті означеного актуалізуємо проблему формування комунікативних умінь та навичок, корекції порушень мовленнєвого розвитку учнів, від чого узалежнюється їх успішність у навчанні, соціалізація у колі однолітків, досягнення поставлених цілей. Зокрема чільне місце посідає розвиток просторового орієнтування. Аналіз актуалізованих джерел означеної проблеми засвідчив, що питання просторового орієнтування неодноразово порушували педагоги-практики й науковці (В. Липа, Б. Пінський, Н. Стадненко та ін.). Так, дослідники І. Бобренко, М. Вовчик-Блакитна, О. Дяченко, А. Люблінська, стверджують про те, що несформованість просторового орієнтування негативно позначається на ключових якостях та стрижневих навичках, що необхідні учню: здатності до

виконання математичних операцій, готовності до читання та писемного мовлення, графічної та конструктивної діяльності [2].

Мета статті – розкрити особливості розвитку умінь та навичок просторового орієнтування першокласників з мовленнєвими порушеннями засобами гри.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Практика засвідчує, що просторове орієнтування – це вміння оперувати просторовими образами у поєднанні з мовленнєвими позначеннями, що ґрунтуються на належно сформованих просторових уявленнях, мовленнєвому розвитку відповідно вікових норм. Важливо, стрижневим чинником впливу на розвиток просторового орієнтування є мовленнєвий розвиток особистості та навпаки. До прикладу, повнота словникового запасу дитини 6-7-річного віку слугує встановленню відповідності між «просторовим образом» і поняттям, яке його позначає (форма, величина, просторове розміщення та переміщення об'єкта) [2]. Слід зауважити, що мовленнєвий розвиток першокласників є відображенням їх загального розвитку, готовності до початку навчання у нових умовах, зміни традиційного виду діяльності (гри) на нову (навчання), досі невідому. Так, вчений Л. Веккер виокремлював рівень «спеціально людської» психічної інформації, що формується за допомогою уявлення шляхом поєднання психічних процесів, розумових та мовленнєвих дій. Інші дослідники (Т. Процько, А. Семенович, І. Якиманська) вважають, що просторове орієнтування тісно пов'язане з розвитком мислення та пам'яті. Сучасний дослідник І. Бобренко зазначає: «Просторові відношення сприятливий ґрунт для встановлення взаємозв'язку когнітивного і мовленнєвого розвитку дітей, оскільки предмети та їх оточення представлені наочно, їх можна торкнутись, побачити їх рух тощо. А одночасне їх мовленнєве позначення дозволяє розкрити взаємозв'язок сприйняття, мислення і мовлення» [2].

На вагомість просторового орієнтування вказують шкільні психологи, педагоги, фахівці корекційно-розвиткової діяльності. Спеціалісти одностайно стверджують, що володіння просторовими характеристиками є однією з умов успішного опанування першокласниками навчальних предметів. Аналіз змісту навчальних програм для учнів перших класів закладів загальної середньої освіти дозволяє виокремити базові знання та вміння, що своєю чергою впливають на розвиток просторового орієнтування, а саме: а) обізнаність з будовою тіла людини; б) знання напрямків простору; в) усвідомлення положень предметів; г) засвоєння ознак предметів та явищ; г) орієнтування на площині. Відповідно до Державного стандарту загальної середньої освіти молодші школярі мають у повному обсязі засвоювати навчальний матеріал, демонструючи при цьому: 1) знання (приміром, напрямків: «ліворуч», «праворуч», «вперед», «назад», «перед собою», «за собою» тощо); 2) вміння та навички, досвід орієнтування на площині (аркуша паперу, парти, класного приміщення, закладу освіти); 3) комунікативні задатки та здібності, уміння та навички (правильна вимова, словниковий запас, відтворення усного мовлення на письмі тощо). Так

само учні повинні вміти розрізняти різні букви, цифри та знаки (пунктуаційні, розділові, арифметичних дій). Як правило, розрізнення знаків у вигляді букв та цифр необхідні першокласникам не лише на уроках рідної мови, читання, образотворчого та музичного мистецтва, математики та інших, а й є свідченням відповідного розвитку зорового сприймання, розуміння та усвідомлення, запам'ятовування. Іншими словами, просторова орієнтація виступає уявленням про форму, величину, розміщення предметів, напрямки щодо власної позиції чи інших предметів. Позаяк просторове орієнтування базується на сенсомоторних навичках, передбачає затребуваність в різних видах діяльності особистості (зображувальній, конструктивній, трудовій, навчально-пізнавальній, творчій, суспільно-корисній тощо), виникає необхідність створення можливостей щодо набуття рухового та комунікативного досвіду першокласників різними засобами, як-от: рухлива (рухові, наочні та вербальні моделі) та ігрова діяльність (дидактичні, театралізовані, народні, логічні та ін.). Вікові особливості дітей, що вступають на навчання до школи, відповідають вимогам щодо формування просторових умінь та навичок, оскільки першокласники здебільшого люблять рухатись, багато спілкуватись, грати. Саме тому загальний, розумовий та мовленнєвий розвиток особистості першокласника, його оздоровлення, виховання та соціалізація в шкільному колективі передбачає формування навичок просторового орієнтування, розвиток дрібної та загальної моторики, збагачення словникового запасу, організацію та проведення корекційно-виховних заходів задля розвитку уваги, уяви, мовлення, мислення. Приміром, рухливі ігри сприяють підвищенню загального тону організму школярів, рухової активності, налаштуванню їх на навчально-пізнавальну діяльність та цілком відповідають природним потребам дітей даної вікової категорії.

Гра у першому класі ще на певний період залишається одним з провідних видів діяльності, за допомогою якого учні з мовленнєвими порушеннями обмінюються власними думками, поглядами, досвідом. Гра допомагає ефективно взаємодіяти з навколишнім середовищем, опанувати мову та долати страхи усного чи писемного мовлення. Ігрова діяльність має на меті передовсім розвиток мовлення, збагачення комунікативного досвіду та відповідно розвиток просторового орієнтування, який відбувається у різних напрямках (Рис. 1).

Вчена Г. Люблінська вважає, що сприймання простору є відзеркаленням об'єктивної реальності, яке впливає на формування правильного уявлення як основи орієнтування у навколишній дійсності. Натомість на практиці констатуємо факти, коли діти вступають на навчання з недорозвиненими елементами просторового орієнтування й, передовсім, при наявності мовленнєвого порушення. Загалом розмежовують наступні етапи розвитку практичного орієнтування першокласників з мовленнєвими порушеннями: I етап – орієнтування на себе (розрізнення частин тіла, ознак предметів, визначення розташування у класному приміщенні); II етап – орієнтування «від себе» (опанування понять); III етап – орієнтування «розташування» (словесне позначення розташування предметів, самостійне складання схеми простору) [4].

Рис. 1 Основні завдання гри першокласників з мовленнєвими порушеннями

Характерно, процес формування умінь просторового орієнтування в першокласників з мовленнєвими порушеннями узалежнюється низкою чинників, а саме: рівнем розвитку та чутливістю аналізаторів; специфікою організації та проведення учнем провідної діяльності (предметної, ігрової, навчальної, творчої); адаптацією освітнього середовища та його наповнення пізнавальним матеріалом; організацією відповідного комунікативного середовища класу чи освітнього закладу; професіоналізмом учителя, що виявляється у використанні всього педагогічного інструментарію. У своїй роботі учителі початкових класів можуть варіювати різноманітні ігри чи ігрові елементи, що безпосередньо впливають на розвиток просторового орієнтування та покращення мовлення учнів. За допомогою гри учні-першокласники закріплюють набуті знання, засвоюють різноманітні поняття, удосконалюють уміння розрізняти місце положення різноманітних предметів, правильно висловлюватися, запам'ятовувати їх назви. Наведемо декілька з них. До прикладу, доцільним буде аудіальний диктант, згідно завдань якого учні повинні повторювати певні рухи рукою, що розвивають дрібну моторику, увагу та уяву, просторові уявлення. Тему диктанту педагог може обрати самостійно чи за проханням учнів, як-от *аудіальний диктант «Пташка»*. Правила проведення: чітке виконання школярами вказівок за роздатковими картками у зошиті в клітинку, на аркуші паперу, картці: від червоної точки вправо чотири клітинки, 2 клітинки вгору, 3 клітинки вниз та 1 клітинку пропустити і т. д. Учні повинні наприкінці переконатись, що правильно виконували завдання, яке у підсумку дозволяє відтворити зображення пташки. Приміром, на уроках читання чи математики учням слід запропонувати прослухати уривок вірша та в ігровій формі визначити розташування основних героїв або виконати *логічні завдання* від Незнайка. Вірші та їх уривки слід обирати за підручником чи додатковими джерелами, що відповідають віковим особливостям, навчальним можливостям та рівню розвитку першокласників. До прикладу,

На подвір'ї у бабусі бігають курчата,

Три жовтенькі, два біленькі, в мисці каченятка.

То їх двоє, то вже троє, ще одне прибігло,

Теж хотіло того корму, але вже не встигло...

Завдання: полічіть курчат бабусі, визначте розташування каченят та курчат. У ході гри просторово-мовні конструкції розвиваються шляхом постановки ігрових завдань, як-от: а) *покажи де*

(перед будинком, за лісом, вздовж річки); б) *знайди* у тексті уривок, що визначає місце положення героя (він сидів на лавці, Ольга в усій красі постала перед...; в) *озвуч* місце положення терміном (за вікном йшов сильний дощ).

Вправа «Чарівний малюнок». Правила: учні пригадують казку «Колобок» та відтворюють траєкторію руху героя на аркуші паперу покроково виконуючи такі завдання: у лівому нижньому куті розташуйте хатинку Діда та Баби; посередині аркуша зобразіть дорогу, по якій котитиметься Колобок; зліва розташуйте куці, у яких Колобок зустріне Зайчика і т. д.

Гра «Дзеркало». Мета гри – закріпити знання орієнтування в собі та просторі, розвиток уваги, пам'яті та мислення учнів з мовленнєвими порушеннями. Правила гри: учні обирають ведучого, дивлячись на якого повторюють рухи.

Гра «Знайди за схемою» (доцільно використовувати на уроках письма, математики). Мета – розвиток орієнтування на площині за допомогою схеми, розвиток уваги та уваги, зв'язного мовлення. Правила гри: за допомогою схеми учні орієнтуються в просторі, озвучуючи місце положення. Умова: важливо, щоб педагог відстежував рухи учнів «очі-рука», вчасно підтримував та допомагав.

Гра «Цуценя». Мета – наслідування школярами мовленнєвого взірця, розвиток уявлення учнів про взаємозв'язок між змінами місця розташування предмета, розвиток просторового орієнтування (розрізнення *-в, -на, -під, -над, -поза, -поміж*). Правила гри: педагог викладає картки, на яких зображені різні місця розташування цуценяти. Учні за завданням педагога повинні знайти потрібну картку, озвучити зображене та пояснити.

Гри-руханки можуть бути організовані на перерві або під час фізкультхвилинки на уроці. Це такі, як: зорова гімнастика, логоритміка, хореографічні елементи, вправи та завдання (доторкніться вказівним пальцем до кінчика носа, лівою рукою до правого вуха та ін.).

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Наше дослідження показало, що набуття знань першокласниками про простір відбувається шляхом їх ігрової діяльності та накопичення конкретних уявлень про предмети та явища навколишнього світу. Зокрема гра виконує освітню (здатність визначати місце розташування об'єктів у просторі, позначати їх термінами, зорово-просторовий пошук, зорово-моторна орієнтація), розвивальну та виховну функції (виховання позитивних рис та якостей, розвиток задатків та здібностей, задоволення інтересів учнів). Переваги ігрової діяльності підтверджуються її поглибленням та розширенням чуттєвого сприйняття простору учнями з мовленнєвими порушеннями, створенням можливостей розвитку їх уваги та уваги, підвищення пізнавальної та рухової активності. Перспективи подальших досліджень стосуються питань дослідження найбільш ефективних шляхів розвитку

просторового уявлення, умінь та навичок орієнтування учнів з мовленнєвими порушеннями.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Белошиста А.В. Організація і методика корекційно-розвивального навчання математики в ДНЗ. *Виховання і навчання дітей з порушеннями в розвитку*. К. 2003. № 3. С. 3.
2. Бобренко І.В. До проблеми розвитку просторового орієнтування старших дошкільників з розумовою відсталістю засобами фізичного виховання. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/11365/1/>
3. Нова Українська Школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
4. Омелянович І.М. Розвиток просторового орієнтування у першокласників з інтелектуальною недостатністю. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. Збірник наукових праць. 2007. № 4(6). С.12.

REFERENCES

1. Beloshysta, A.V. (2003). Orhanizatsiia i metodyka korektsiino-rozvyvalnoho navchannia matematyky v DNZ. *Vykhovannia i navchannia ditei z porushenniamy v rozvytku* [Organization and methodology of remedial and developmental teaching of mathematics in the National Academy of Sciences]. Education and training of the children with developmental disabilities. No. 3. S. 3. [in Ukrainian].
2. Bobrenko, I.V. Do problemy rozvytku prostorovoho oriientuvannia starshykh doshkilnykiv z rozumovoiu vidstaliu zasobamy fizychnoho vykhovannia [To the problem of development of spatial orientation of older preschoolers with mental retardation by means of physical education]. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/11365/1/> [in Ukrainian].
3. Nova Ukrainka Shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian School. Conceptual principles of secondary school reform]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
4. Omelianovych, I. M. (2007). Rozvytok prostorovoho oriientuvannia u pershoklasnykiv z intelektualnoi nedostatnosti. [Development of spatial orientation in first-graders with intellectual disabilities]. Actual problems of education and upbringing of people with special needs. Collection of scientific papers. No. 4(6). S. 12. [in Ukrainian].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МАТВЕСЬВА **Наталія Олексіївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки початкової освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: навчання та виховання, розвиток дітей з особливими освітніми потребами.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MATVEIEVA **Nataliia Oleksiivna** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy of Primary Education of Vasyl Stefanyk Prykarpattia National University.

Scientific interests: education and upbringing, development of children with special educational needs.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2022 р.